

SCARA LUI IACOB*

Luigi BAMBULEA în dialog cu **Basarab NICOLESCU**
despre dialogul dintre tiin și religie și despre cultura română actuală
Cluj-Napoca, 1 aprilie 2008

Luigi BAMBULEA: Basarab Nicolescu, sunteți suficient de cunoscut pentru a nu vă mai prezenta publicului de aici, din afară. Ce ar fi dintr-început de amintit ar fi în special disponibilitatea și promptitudinea Dvs., cu care ați dat curs unui dialog cu generația tânără. V-am rugat să acceptați invitația unui dialog *Verso*, pentru Dosarul *tiin și Religie*, pe care îl pregătesc cu bună voină și susținerea domnilor Ioan Chirilă și Mircea Bertea. Dar provocarea mi-a fost – zic eu – pe măsura întoarsă, pentru că, rugându-vă abia ieri să acceptați acest dialog, Dv. mi-a și răspuns: „*Mâine îl vom face!*”, ceea ce m-a provocat și pe mine la a fi prompt în pregătirea acestei discuții. Cum nu mi-am propus să vă prezint publicului român, fie el universitar sau nu – fiindcă nu este cazul –, voi neglija amănunțit biografia Dvs. intelectuale (de altfel, foarte relevante) și vă voi propune să profităm de această ocazie, pentru a extinde dialogul dincolo de problema restrânsă a raportului dintre tiin și religie, și anume: până acolo unde ne vom simți foarte bine.

Basarab NICOLESCU: *De acord.*

L.B.: Spuneați în *Manifestul Transdisciplinarității* că acesta s-a născut din nevoia de a măruri. Sunteți și veșnic mână, cred, un om al începutului de secol XXI. Nu vreau să folosesc cuvinte mari, dar mi se pare relevantă această expresie. Care este mărura Dvs. despre începutul acestui secol? Ce trebuie să fie urmașii noștri, esențial, de la Basarab Nicolescu, despre începutul de secol XXI?

B.N.: *Îmi voi măsura cuvintele, ca să nu par prea emfatic ori declarative, dar cred că într-o epocă foarte interesantă. Ambiguă, dar foarte interesantă, unde lucruri extrem de bune sunt prezente în același timp, potențial, în lucrurile cele mai rele cu puțin. Deci, în acest sens, este o epocă admirabilă. În asemenea epoci, pe care le putem caracteriza drept decadente, foarte multe lucruri se pot crea. De ce decadente? Decadente, în primul rând, dintr-o disproporție care există între viziunea creată în tiin și modern (dar care este cu totul ignorată de marele public) și mentalitățile din cetate, mentalitățile din viaa de zi cu zi. În această disproporție apar o mulțime de elemente care sunt extrem de interesante, periculoase, în același timp magnifice, pentru că pot da naștere unei noi renașteri. În ce sens? Suntem martorii unei dezvoltări tehnologice care a schimbat și care va schimba, în anii care urmează, fața pământului, evoluție ce nu este, însoțită, de o evoluție spirituală. Astfel, mărura mea ar fi, pe scurt, că într-o epocă de transformare (de toate epocile au fost într-un fel sau altul în criză), epoca*

* *Verso*, Dosar "tiin și Religie", p. II-V, nr. 40-41, 1 iulie-1 august 2008, Cluj-Napoca.

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tiin și religie și despre cultura română actual -

noastră particularizându-se prin faptul că avem la dispoziție mijloace (materiale) de-a ne distruge (și pe care înainte nu le aveam).

L.B.: și în elegia, din punctul acesta de vedere, *cunoștința* nu rimează cu *conștiința*; tocmai de aceea evoluția pe care ați amintit-o nu s-a echilibrat.

B.N.: *Exact acesta este centrul reflecției mele și al dorinței mele de a mărturisi.*

L.B.: Mi se pare că am intrat în perfect acord cu Dvs., intuind ceea ce ați spus, și anume faptul că toate epocile au fost epoci de criză. O scurtă incursiune în istoria mentalităților ne arată că fiecare epocă și-a trăit propria spaime eshatologică. Suntem într-un real timp al sfârșitului acum? Spuneați prin 1994 că „*ori ne vom asuma o gândire cuantică și transdisciplinară, ori vom pieri.*” Mai credeți în această *teoremă poetică* astăzi?

B.N.: *Cu atât mai mult astăzi, fiindcă între timp s-a petrecut actul extrem de la 11 septembrie 2001, care pentru mine depășește cu totul proporția unui accident sau a unei întâmplări politice, sociale ori religioase. Este un simbol, simbolul întregii noastre epoci. E simbolul castrării puterii economice, prin această radere cu totul uluitoare a simbolonurilor falice, care erau cele două turnuri (fiind, totodată, și simbolurile celei mai mari puteri a ultimului secol).*

L.B.: și simbolul civilizației occidentale, până la urmă.

B.N.: *N-a spus asta.*

L.B.: Spengler vorbea cu o jumătate de secol mai repede de această *decadență*.

B.N.: *Eu am reinerși folosesc expresia „civilizație occidentală” pentru puterea imperială, care este puterea americană. Cred că civilizația occidentală e mult mai largă și ea include multe aspecte. Dar America e, în orice caz, simbolul unei civilizații – și zicem – tehnologice, neacompaniate de conștiința de care aminteați. Deci actul din 2001 e foarte interesant, pentru că s-a făcut în numele unei religii, dar prin mijloacele tehnologiei. E foarte curios, fiindcă teroriștii care au făcut acele lucruri au folosit exact mijloacele pe care ar fi trebuit să le combată. Actul de la 11 septembrie (această tragedie, care nu este un non-eveniment, cum spuneau unii, ci un eveniment, cred, major, simbolic pentru epoca noastră: nu mai putem trăi la fel, după 2001, cum trăiam înainte) e, deci, un simbol al ambiguității despre care vorbesc, ambiguitatea care definește această modernitate târzie.*

L.B.: Continuând ideea Dvs., ați zice că e și un trist exemplu de dialog reușit, dar nefericit, între religie și tiință.

B.N.: *Poate că nu e totuși un dialog, ci o confruntare care e tragică, o confruntare despre care ați spus că nu s-a făcut nici în numele tiinței ei, nici în numele religiei, ci în numele unui totalitarism ori al unui dogmatism ce nu pot fi calificate de tiință sau religie. În sensul acesta, e vorba de o confruntare – în fond – de putere. Cei care sunt dezarmați de tehnologie folosesc tehnologia, cei care sunt dezarmați de globalizarea civilizației tehnologice – zise occidentale – nu se pot compara decât prin acte teroriste: aceștia sunt simbolul tragic al epocii noastre, de unde necesitatea – nu ați spus a dialogului dintre tiință și religie, dar a – dialogului dintre culturi și a dialogului dintre*

religii. *Dacă acest dialog va exista, atunci astfel de evenimente, ca cel de la 11 septembrie, pot fi eliminate din istoria noastră.*

L.B.: Cred că nu îmi amintesc că am văzut acest eveniment; nu era în gândul meu să vorbim despre tragedia de la WTC, dar e relevant această reflecție, fiindcă evenimentul acesta dă seama despre ceea ce discutăm, și anume că epoca noastră se află într-un real impas. Aminteam și conceptul de transdisciplinaritate, despre care Dvs. spunea și, prin 1996, că este „*de o frumusețe și virgină*”. Cum este legat fundamental de gândirea Dvs., nu se putea să nu îl amintesc. V-a ruga să spună și câteva cuvinte despre cum vede și inițială și scurta istorie a receptivității sale, ca și impactul avut asupra comunității culturale și științifice.

B.N.: *Termenul însuși a apărut în 1970, în psihologia lui Jean Piaget. Are, deci, deja o istorie, cel puțin în vocabular. Perioada de dezvoltare a fost după anii '80, când s-au pus bazele teoretice și formale, metodologia culminând cu **Manifestul** din 1996. Dar rămânea decalată partea aplicativă de aceea a teoriei. Noua perioadă, de după anii '90, este perioada de explozie a transdisciplinarității în toate domeniile, pe planul aplicațiilor: în învățământ, în medicină, în dezvoltarea durabilă. Sunt aplicații care mărturisesc că mă depășesc și pe mine, în sensul că sunt atât de multe lucruri care se fac și acest fapt este unul ambiguu, fiindcă poate coincide cu o pervertire într-o măsură, a ceea ce ani de zile s-a construit. Dar cred că aceste pericole ale pervertirii și ale devierii de la ceea ce se dorește să fie (adică o reîntregire a cunoașterii) pot fi depășite dacă transdisciplinaritatea prinde în mediul ei natural, care este universitatea. Și trebuie să spun că, în acest sens, Universitatea din Cluj este în avanpostul acestei mișcări: aici, pentru prima dată în lume, există un curs de transdisciplinaritate.*

L.B.: ...Despre care o să vă rog să spună și mai multe, dar nu înainte de a vă întreba dacă Dvs. consideră și că transdisciplinaritatea va provoca de aici înainte mutații majore (ea nefiind o disciplină): în epistemologie, ca și, în general, în disciplinele ce-i sunt subsumate.

B.N.: *Speranța mea e legată de un fapt simplu. Transdisciplinaritatea nu este o nouă disciplină, nu este o nouă religie, nu este o nouă știință, nu este o nouă ideologie. Transdisciplinaritatea este o nouă metodologie. Pare un cuvânt modest din partea mea, dar este în același timp foarte puternic, într-un anumit sens. Dau exemplul metodologiei științifice. Ea s-a formulat de către Galileo Galilei, deci acum câteva secole, durând până azi fără schimbare, cu toate că a fost confruntat cu schimbări enorme în teorii și în diverse modele științifice. Numai în viața mea scurtă (relativ lungă, din unele puncte de vedere) am văzut trecând o mulțime de teorii, care au dispărut una după cealaltă. Toate erau conforme metodologiei științifice. Ce vreau să spun? Că metodologia are un timp de viață mult mai mare decât o ideologie sau decât o teorie. În acest sens, speranța mea este că supraviețuiește modele și schimbărilor de teorii, de ideologii, de filosofii. De ce? Oferă o metodologie de reunificare a persoanei umane, a subiectului, o reunificare a întregului cunoașterii, care nu este niciodată enciclopedică (imposibil, de altfel – nu doar pentru o persoană umană, ci și pentru o comunitate – în prezența a 8000 de discipline academice). Dar ce este posibil sunt legăturile: între domeniile de cunoaștere, între științe, între fapte, între oameni. Transdisciplinaritatea poate oferi o nouă*

metodologie și aceasta am încercat să fac cu modestele mele puteri în peste douăzeci de ani de muncă.

L.B.: Eu o să particularizez discuția mai ales pe două dintre multitudinea de discipline pe care Dvs. o amintea. E vorba, desigur, și de pretextul întâlnirii noastre: relația dintre tiin și religie. Mărturisesc că întotdeauna mi-a plăcut Voltaire, care spunea „*Dacă aveți de gând să discutați cu mine, definiți-vă termenii.*” Eu sugerez să definim termenii și să spunem, mai ales pentru cei ce ne vor urma, care este în alegerea exactă și corectă a conceptelor de religie și tiin: sunt ele niște concepte contrarii, contradictorii sau numai diferite?

B.N.: *Ar trebui să veniți la cursurile mele, să discutăm timp de ore și ore despre definițiile „celor patru”: ce este o metodologie, ce este o tiin, ce este o religie, ce sunt domeniile de cunoaștere? Dar, în câteva cuvinte...*

L.B.: ... și ca ipoteză de lucru!

B.N.: *...ca ipoteză de lucru, dar nu numai ca ipoteză de lucru, ci ca certitudine: în primul rând, folosirea singularului este eronată. Nu există tiin, există tiinuri; nu există religie, există religii. Deci, primul lucru cu care suntem confrunțați este multiplicitatea tiinurilor și multiplicitatea religiilor. Pe de altă parte, nu există un acord între istoricii și filozofii tiinurilor, ca și se dea o definiție a tiinurilor din toate timpurile. Tiinurile ele s-au schimbat după perioada corespunzătoare: tiinurile din antichitate nu este aceeași cu tiinurile din Evul Mediu, nu este aceeași cu tiinurile moderne. Dar putem da o definiție a tiinurilor moderne, care ne interesează acum, care a fondat modernitatea sau chiar, după ideea lui Gadamer, care a fondat Europa. Europa s-a constituit prin tiinurile moderne, crede acest mare filozof; ea nu exista înainte ca entitate reală. Iar nașterea tiinurilor moderne s-a făcut prin Galileo Galilei, prin Newton, prin Kepler, aici, în Europa. Care erau marile idei (revoluționare pe atunci) ale lui Galilei (în cartea sa fondatoare, din 1632, **Dialog asupra celor două mari sisteme ale lumii**)? Mai întâi, cum putem avea un limbaj comun cu Dumnezeu. Bineînțeles că noi nu mai credem asta azi, dar așa a spus Galilei în această carte. Limbajul comun este limbajul matematic, care reușește să capteze legi universale, deci valabile în întreg universul. În al doilea rând, crede Galilei, aceste legi se pot verifica printr-un anumit tip de experiență – tiinuri artificiale – cu un protocol bine determinat. În al treilea rând, reproductibilitatea datelor experimentale este independentă de observator și este de o precizie din ce în ce mai mare. Ce înseamnă aceasta? Că tiinurile moderne sunt o tiinuri care repetă: se repetă rezultatele ce sunt conforme legilor generale.*

L.B.: ... și care se traduc într-un limbaj comun.

B.N.: *Da, într-un limbaj specializat, artificial, care este limbajul matematic. Problema este că singura tiin care a realizat acest program magnific este fizica. Fizica a reușit să capteze aceste trei postulate ale lui Galileo Galilei și să le transforme într-o realitate. Biologia este departe de statutul acesta, nu are încă o formalizare matematică exactă. Nu mai vorbim, din păcate, de medicină: dacă ar fi o tiin exactă, nu am mai fi, probabil, niciunul, bolnavi; am muri, poate, dar am muri liniștiți. Programul acesta este paradoxal, pentru că a produs o tiin, care era presupusă regina tiinurilor, dar care este singura care*

l-a îndeplinit. În orice caz, ideea este câtă de umană, câtă de conștientă, sunt eliminate din câmpul repetiției (ele fiind, prin definiție, singulare). Sunt eliminate, deci, din câmpul tiinței ei, care presupune repetiția.

L.B.: Dar relaționând aceste considerații cu religia...?

B.N.: *Religia este tocmai polul complementar, în care se încearcă să vorbească despre fenomene singulare. Nu am aici în vedere teologia, trebuie făcută distincția dintre teologie și religie. Există teologii – deci discursuri despre Theos – captate într-o formă dogmatică (în bunul sens al cuvântului), dogme ce sunt asemeni axiomelor din tiință. Religia este mult mai largă, pentru că ea privește cultura, mentalitățile, istoria. Ea este însă purtătoare a unui mesaj despre evenimente singulare. Dumnezeu este un element singular, nu îl putem capta în repetiție, fiindcă atunci nu ar mai fi arhetip, ci altceva (cel puțin în monoteism). Destinul: un alt fenomen singular. Ce are de făcut tiința cu acest destin? Își poate propune valori: discutabile sau nu, puțin importante; într-o religie sau alta, nu contează. Dar sunt valori. Ideea pe care o avansează acum (și mulți sunt cei care o avansează azi în lume) este că, până la urmă, tiințele și religia sunt, una față de cealaltă, oarbe.*

L.B.: Totuși, cum s-a ajuns la disputa dintre ele, pentru că astăzi suntem nevoiți să înaintăm ideea unui dialog, a necesității unui astfel de dialog?

B.N.: *Disputa are origini multiple, complicate, dar să încercăm să simplificăm puțin în această chestiune. Disputa se creează dintr-o alunecare de la postulatele lui Galilei (care sunt impecabile, deci foarte precise), postulate care au fost, însă, transformate în timpul Renașterii, dar mai ales în timpul epocii Luminilor, alunecând spre ideea că orice adevăr nu poate fi decât un adevăr al Rațiunii. Astfel, ne-am trezit în Franța, la Notre-Dame, în catedrală, că, în loc să punem statuia Fecioarei Maria, o punem pe aceea a unei târgovețe franceze, care era în postura de zeiță a Rațiunii; aceasta, într-o epocă revoluționară care a găsit ideea alunecării spre rațiune, ca singur element explicativ al lumii. Rațiunea – numai Rațiunea, adevărul – numai adevărul tiințific: astfel a fost generat scientismul, care nu este o tiință, ci o ideologie („Singurul adevăr este adevărul tiinței ei!”). Deci confruntarea a venit din această alunecare (de orgoliu) a omului, care s-a crezut egalul lui Dumnezeu, înlocuind rațiunea divină cu rațiunea umană și adevărul unui mister cu adevărul legat de reprezentare: reprezentările au fost puse în locul misterului. Prin această derivă, care este într-un fel natural în natura umană, s-a ajuns la această dramă de conflict profund. De cealaltă parte, religiile au negat statutul tiinței ei: printr-o reacție defensivă, prin intermediul reprezentanților lor, și-au format și formulat mijloace de apărare. E apărarea prin atac, în sensul negării valorii adversarului. Or, din adversari, tiințele și religia pot deveni cooperanți, pentru o receptare a valorilor într-o lume care se află într-o fragmentare accelerată. Fragmentarea accelerată înseamnă lipsă de valori. Valorile cine le poate da astăzi? Nu le poate da religia, nu le poate da tiința. Dar cine le poate da? Le poate da dialogul. Aici este ideea centrală a dialogului: dialogul între tiință (care captează ceea ce este bun în timp) și religie (care captează ceea ce este bun în eternitate). Dar nu se poate exista cu succes una față de cealaltă. Eliade avea acest cuvânt magnific: transistorie. El înlegea istoria – foarte multe evenimente epifanice – doar „povestirea unui nebun” (ca să îl citim pe Shakespeare) – iată ce devine istoria față de ceea ce este dincolo de sine.*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tiin și religie și despre cultura română actual -

L.B.: Or gândirea Dvs. tocmai aceasta încearcă să demonstreze (și mă refer inclusiv la conceptul de *transdisciplinaritate*), faptul că există, chiar la niveluri diferite de realitate, posibilitatea unui dialog. Vă mulțumesc că m-a mirat să constat că noiunea *nivelurilor de realitate* (care este unul dintre conceptele de bază ale transdisciplinarității) este concordantă cu Scriptura. Vă spun și la ce nivel. Zicea și undeva că sunteți uimit de modul în care omul reușește să găsească toate riscurile și contradicțiile unei probleme, fără, însă, a încheie coerență și propunerea esențiale. În Referatul biblic al creației, mai exact, în disputa din jurul acestui referat, observația Dvs. se potrivește foarte bine. Dacă am reuși să înțelegem că Pavel are dreptate când spune că „*Cerurile spun slava lui Dumnezeu, iar facerea mâinilor Lui o veste teribilă...*”, am încheie că Revelația naturală poate fi cu succes atribuită tiinței, în timp ce Revelația supra-naturală poate fi cu succes atribuită religiei. Transdisciplinaritatea are, deci, puterea de a alege tiința și religia la aceeași masă a dialogului, dar trebuie să o facă, mai ales astăzi, sistematic; tiința și religia nu mai sunt doar într-un dialog de idei; mă refer la caracterul lor instituțional și instituționalizat. Credeți că acest caracter instituționalizat al religiei și al tiinței, astăzi, împiedică într-o oarecare măsură acest dialog, sau îl facilitează?

B.N.: *Amândouă îl împiedică, îl facilitează. Depinde de persoană, depinde de cine reprezintă aceste instituții. Dacă este cineva luminat, poate să facă loc dialogului, fiindcă instituția reprezintă un loc de putere foarte important; ea poate produce mijloace de dialog, care sunt încarnate într-o situație determinată de globalizare (care cere eforturi extraordinare unei națiuni sau unui stat ca să supraviețuiască în contextul dizolvării identității). În acest sens, totul depinde de personalitățile care coordonează aceste instituții: dacă ele captează această necesitate, dialogul va fi foarte lung și foarte posibil. Sigur că acest dialog nu trebuie limitat numai la tiință și religie, el trebuie extins la arta vizuală, la poezie, la toate domeniile cunoașterii. Câteodată spun în mod provocator că transdisciplinaritatea este un ecumenism generalizat. Discutând despre dialogul tiință-religie, cum să excluși din discuție dialogul cu arta (în cazul Ortodoxiei, dialogul cu iconografia, arta icoanelor aducând un sens acestui dialog).*

L.B.: Sau dialogul dintre poezie și tiință; „*Cosmologia jocului secund*” e o dovadă.

B.N.: *...Sau Blaga, pentru a rămâne pe teritoriul transilvan! Deci potențialitățile sunt enorme, dar ele pot fi transformate într-un fel de curent de idei. De aceea, repet, ceea ce mi se pare foarte important este intrarea transdisciplinarității în domeniul universitar. Cu greutate, pentru că birocracia este aceeași peste tot. Trebuie aprobări, trebuie înființate diverse comisii naționale de acreditare, fiindcă, pentru schimbarea unui cuvânt (după cum suntem obișnuiți în fragmentare), trebuie introdusă o nouă disciplină. Or, dacă vă gândiți spui „Nu este o nouă disciplină!”, atunci unde îi găsiți locul?*

L.B.: ...Din punct de vedere instituțional.

B.N.: *Exact.*

L.B.: Poate discutați puțin și despre cadrele, contextele în care demersurile Dvs. se concretizează.

B.N.: *Da. Este foarte important. Ambiția mea, de câțiva ani, este introducerea tezelor de doctorat cu caracter transdisciplinar. Ele au existat întotdeauna, în diverse discipline: în*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre știință și religie și despre cultura română actuală -

filosofie, în știință, în pedagogie; dar nu-și găseau un loc al lor, o nișă a acestor teze, care sunt cercetări în domeniul inter-secției, cercetări a ceea ce există între discipline, a ceea ce traversează și a ceea ce depășește orice disciplină. În Franța, de pildă, sunt două universități, la Tours și la Vincennes, unde mai apare din când în când câte o teză transdisciplinară, dar nu este un loc doar pentru aceste teze. Cerințele există peste tot, dar studenții se tem să facă un asemenea doctorat; ei spun „Ce facem după aceea?”, de vreme ce nu există recunoașterea instituțională a unei discipline transdisciplinare bine determinate. Deci este o poveste de inventivitate instituțională. S-au găsit mijloacele în două locuri până acum, ceea ce este totuși mult, pentru că este un lucru recent. Primul loc este la Cluj, la Universitatea „Babe-Bolyai”, și trebuie să exprim omagiul meu foarte sincer domnului profesor Marga, care a captat această necesitate, dând posibilitatea unui curs și a unui doctorat chiar în transdisciplinaritate (bineînțeles, înscris într-un loc care este filosofia, un cadru instituțional mai larg; și este foarte bine să fie așa, pentru că în acest fel nu am provocat seisme administrative). Același lucru se întâmplă acum la Stellenbosch, o universitate importantă din Africa de Sud – și una dintre cele mai importante din Africa –, unde se introduc studii doctorale și un doctorat transdisciplinar. Imediat ce vă acord interviul și după ce îmi termin cursurile aici, plec în Africa de Sud, pentru montarea acestor studii doctorale la Stellenbosch University. Lucrul e pasionant pentru mine, pentru că așa se poate face transmisie. Va fi greu la început, fiindcă fiecare va privi cu o oarecare suspiciune: „Ce înseamnă asta? Despre ce este vorba? Ce vizează? Care este scopul?” În fond, nu este niciun scop de putere sau altceva; este vorba pur și simplu de o transmitere de cunoștințe și de un răspuns la o necesitate care este mondială. Eu cunosc situația în toate țările și țin cont, de exemplu, la Cluj, ar veni mâine zece oameni de prim mână, chiar unii profesori ajunși la ultimul stadiu de titlu academic, care să-și facă o teză de doctorat transdisciplinar aici. Dar nu au mijloacele instituționale, pentru că trebuie să reînceapă viața de student, iar asta nu se poate, în cazul unei personalități. Dar cerințele există peste tot. Până la urmă, transdisciplinaritatea e un pariu foarte mare, care nu este doar de ordin epistemologic sau filosofic, este chiar un pariu de ordin social și politic.

L.B.: ... și pe care cu bucurie constat că, iată, Universitatea noastră mizează. Dvs. mai aveți, pe lângă această încercare de introducere la nivelul doctoratelor a transdisciplinarității, diferite programe în care sunteți implicat. Mie îmi vine în minte acum programul pe care îl desfășurați împreună cu doamna Magda Stavinschi. Despre ce este vorba mai exact?

B.N.: Este vorba de o utopie a mea, și anume să pot să consacru timp, de asemenea pentru acțiune. Pentru că eu sunt fcut oarecum pentru reflecție, pentru cări, pentru scris. Îmi aduc deci și această idee a acțiunii. S-a întâmplat să frecventez cam din anii 2000 (deci de bună vreme) o fundație americană, Templeton, foarte bogată, care este specializată în această ofertă de sponsorizare a programelor de dialog între știință și religie. Am încercat să-i conving: unu – că Ortodoxia există, doi – că România există. A luat cam doi ani să-i conving. Ei, fiind oameni pragmatici, au venit și au vizitat; printre altele, i-am făcut să-l viziteze și pe Părintele Galeriu, care era încă în viață.

L.B.: Deci înainte de 2004.

B.N.: *Sigur. Primul congres a avut loc în 2001, la Academia Română și la Institutul Francez din București.*

L.B.: Eugen Simion v-a fost de ajutor?

B.N.: *Da, de foarte mare ajutor, pentru că el a înțeles de la bun început pariul și nu a ezitat să plaseze dialogul între știință și religie ca fiind prioritar în Academia Română, ceea ce chiar îmi pe mine, ca membru al Academiei, m-a mirat (și m-a mirat într-un sens bun). A fost și o surpriză plăcută. Am avut tot sprijinul și eu și ne-a ajutat să ajungem acum un an la un mare program de 3 ani, care are vreo apte poli universitari în întreaga țară. E primul program național, în cadrul acestei fundații Templeton, și vă mulțumesc că eram în competiție cu Vaticanul. Până la urmă și Vaticanul, dar și noi am obținut finanțarea. Deci s-a pornit acest program, care consistă în cercetare, în conferințe regionale, în conferințe internaționale, în cursuri, în publicații. Revin la publicații – fiindcă asta este, totuși, prima mea pasiune și plăcere. Sunt mulțumit că în acest cadru reușim să publicăm o colecție – care e prima colecție din lume – de știință și religie, la Editura Curtea Veche. Nu întâmplător am ales această editură, întrucât vroiam să avem o dimensiune umană, pentru a putea colabora. Dialogul nostru e impecabil. Noi aducem, desigur, sprijinul nostru financiar, dar nu finanțăm în întregime cărțile. E un acord de colaborare. Editura plătește o parte, noi o parte, și, în felul acesta, am reușit acest miracol, pe care nici în Franța, unde am condus două colecții până acum, nu l-am reușit; nu am publicat acolo nouă volume la un an de la deschiderea colecției, precum la Curtea Veche. Și nu este vorba de orice volume: deocamdată sunt mai ales traduceri, pentru că acest dialog al științei cu religia – domeniu oarecum virgin în România – nu este defrișat, nu este cunoscut încă.*

L.B.: Dar ați dovedit că e posibil.

B.N.: *Am dovedit că e posibil, dar pentru aceasta trebuia să aducem informația necesară, să creștem biblioteca, să arătăm ce s-a făcut, mai ales în rile anglo-saxone, în domeniu. Catolicii, bineînțeles, dar nu numai catolicii, ci și protestanții, au fost printre primii care s-au lansat în acest dialog (și încă într-un mod foarte profund).*

L.B.: Cred că ați uitat și de ce! Care sunt bazele fundamentale, care sunt garanțiile acestui dialog știință-religie?

B.N.: *Conștiința pariului și oamenii care au dublat formațiile. Mulți dintre ei sunt oameni de știință, și teologi. Dau un singur nume: John Polkinghorne; pe vremea când eram student, era deja un nume cunoscut în fizică, care a devenit acum pastor anglican și care este una dintre marile autorități în domeniul dialogului despre care vorbim. Deci sunt oameni care au dublat formațiile și mă bucur că și în România încep să apară în rândul generațiilor tinere astfel de personalități.*

L.B.: Cristian Bădiliu, Mihail Neamțu, Adrian Lemeni...

B.N.: *...Răzvan Ionescu și mulți alții; deci tineri care au dublat doctoratul în știință și teologie, ceea ce e minunat, fiind vorba, în fapt, de o dublă competență. În plus, există cercetare foarte profundă, deja făcută. Nu trebuie să redescoperim America. Înainte să facem lucruri originale, trebuie să știm ce s-a făcut altundeva. A adar, prima parte a colecției noastre (știință și Religie), pe care o coordonez la Curtea Veche împreună cu*

doamna Stavinschi, a fost crearea unei biblioteci. Acum punem accentul pe lucruri originale, pe creații. Deja avem astfel de lucruri...

L.B.: ...care cred că provin prin și din faptul că, în natura lor, știința și religia sunt suficient de reductibile și de compatibile. Aceste lucruri stau de partea garanției că religia și știința nu sunt ireconciliabile.

B.N.: *Dar cine a decis că sunt ireconciliabile? Materialismul dialectic? Scientismul? Neoteismul contemporan (pe care trebuie să-l luăm în seamă)? Sigur că nu trebuie reprezentat un tablou idilic al acestei situații, pentru că rezistențele sunt foarte mari (referindu-mă aici la proiectul din România), rezistențele ce pot veni și din partea oamenilor de știință, și din partea instituțiilor religioase.*

L.B.: Este pregătit Ortodoxia românească pentru acest dialog? Biserica Ortodoxă Română este pregătită ea la acest moment?

B.N.: *Eu cred că este: prin trecutul ei, prin gânditorii pe care i-a avut (și citez doar pe St. Nilos și pe Scrima, acesta din urmă fiind un ecumenist convins). Dar trebuie privit cu mult atenție situația. Rezistența oamenilor de știință vine de la ideea că este o pervertire, o prostituare a științei acestui dialog cu religia: ceea ce pe un anumit plan este just, dar cu totul fals pe un altul. Depinde cum este realizat acest dialog, care nu este făcut pentru convertirea științei la religie. Dialogul este făcut pentru dialog, pentru găsită sursa unui termen, a unei transmiteri, a unei transmisiuni. „Trans-” înseamnă termen. Aici este dificultatea. Trebuie să existe un limbaj termen, care conciliază aparentele incompatibilități. Iată rolul transdisciplinarității. Dar, din cauza acestui rol de termen, ea este percepută ca un fel de pericol și de o parte, dar și de cealaltă. De partea științei ei, este pericolul dizolvării într-un fel de magma unității cunoașterii, în care nimic nu mai poate fi distinct (ceea ce este fals; pentru cine studiază transdisciplinaritatea este invers, pentru că fiecare identitate se poate întări prin dialog). De partea religiei, transdisciplinaritatea apare ca pericol al unei erezii, în sensul că ar fi o nouă religie; s-a spus și s-a scris lucrul acesta, ceea ce este cu totul fals și chiar puțin naiv. Cum să fie o nouă religie, dacă este o metodologie? Or metodologia nu este un sistem de gândire; ea oferă mijloacele pentru un sistem de gândire (și mai ales mijloacele de dialog, despre care am vorbit). Am găsit de asemenea scris într-o carte, care era prezentată ca un fel de manual de teologie dogmatică, că termenul inclus (concept introdus în epistemologie de tefan Lupașcu) ar fi o erezie din punct de vedere ortodox. De unde vine asta, decât dintr-o apropiere puțin primitivă, simplistă a termenului? Lucrurile acestea nu trebuie ignorate! Ele există și sunt un obstacol în calea dialogului. Pentru cei care, înșă, în eleg despre ce este vorba, important este clarificarea liniilor, cu rbdare, pedagogică, a mizei și posibilității acestui dialog. Care este această miză pentru religie? Vă spun, din punctul meu de vedere (fiindcă am experiența a 40 de ani în Occident, în Franța). Marele pericol este dizolvarea tuturor religiilor într-o religie mondială, fundată pe o putere economică mondială. Ideea s-a formulat deja, pot da sursele bibliografice: în noua ordine mondială trebuie să existe o ordine politică, economică, deci și religioasă. Asta ar fi groaznic, fiindcă ar fi o religie de tip McDonald's. Deci pericolul dizolvării religiilor mari, care s-au impus în cursul istoriei, nu trebuie neglijat. Sfârșitul religiei (ca și deja anunțate sfârșitul istoriei și științei ei) nu este virtual, dacă religiile care azi au identitate se dizolvă într-o magma mondială. Or transdisciplinaritatea oferă mijlocul metodologic pentru a păstra*

identitatea în perspectiva unității și a diversității, simultan. Aceasta înseamnă ter inclus, pe un anumit plan: și posibilitatea de a-și păstra identitatea, și posibilitatea de a participa la concertul mondial.

L.B.: Ați participat în 1992, la Vatican, la reechilibrarea relației dintre știință și religie, când Galileo Galilei (și aportul său la știința modernă) a fost reconsiderat și reabilitat de către Biserica Catolică. Este un moment simbolic, dar nu doar simbolic, ci fundamental, al istoriei relației dintre cele două domenii de cunoaștere. Putem să fim optimiști după semnalul dat de Vatican acum aproape două decenii, când Dvs. ați fost invitat ca expert internațional la desfășurarea lucrărilor prezidate de Ioan Paul II?

B.N.: *Very much pleased pentru informația bogată pe care o aveți și vă sunt foarte recunoscător pentru această întrebare. A fost un moment istoric, într-adevăr: sfârșitul procesului lui Galileo Galilei care, cum ați spus, a fost declanșat de Papa Ioan Paul al II-lea. A fost constituită o comisie dirijată de cardinalul Poupard, care a studiat foarte atent documentele procesului. În această comisie au fost invitați membri ai Academiei Pontificale de Știință și experți internaționali. Din Franța am fost invitați eu și René Thom. Am fost prezenți la acest moment istoric excepțional. A fost de necrezut să auzi în secolul pe care l-am trăit un papă care să vorbească despre faptul că în trecut a fost o eră a simplității și că în prezent trăim o epocă a complexității, a multiplicității, în ceea ce privește adevărul. A fost un mare moment istoric, când doar cineva ca Ioan Paul II putea face o astfel de declarație. E un om care m-a marcat foarte mult în viața mea. L-am văzut când începuse deja să fie bolnav; era și obosit, era lângă mine, într-o sală impresionantă de la Vatican (unde a avut loc o fastuoasă ceremonie de pronunțare a verdictului final al procesului): când a început să vorbească, lumina i-a traversat fața. L-am simțit prezența, care îmi era inspirată cu siguranță și de forma sa filosofică. Mai mult, înaintea ceremoniei, închipuiți-vă despre ce am vorbit câteva minute: despre Jakob Böhme.*

L.B.: ...Care a fost obiectul unui studiu de-al Dvs.

B.N.: *Aa e. Dar a fost minunat să auzi cuvintele de apreciere ale unui papă, despre cineva care a fost considerat eretic în timpul lui Galilei.*

L.B.: Cum ați trăit, ca om de știință, această reechilibrare dintre religie și domeniul de cunoaștere pe care vi-l aleseseți la începutul carierei?

B.N.: *Ca pe o recunoaștere a necesității dialogului, necesitate ce a fost spusă într-un mod foarte clar, pe un ton foarte argumentat, dându-se toate elementele procesului, multe, care sunt ignorate de marele public și în care Galilei nu apare exact cu figura de martir (pe care Brecht, de pildă, a transmis-o în piesa sa). Lucrurile sunt mult mai complexe, ele privind definiția adevărului. În germene, în gândirea lui Galilei era prezent deja scientismul. Aceasta e problema. Sigur că Biserica Catolică și-a recunoscut atunci greșeala, în sensul unei aprecieri (pozitive) mai nuanțate după 1992, a acestui mare om de știință. În același timp, însă, ca să vă răspund complet, am simțit atunci că momentul extraordinar al nașterii științei moderne și momentul extraordinar care e prezentul s-au reunit, amândouă, într-un fel de cerere de afirmare a necesității dialogului între știință și religie, în particular, ca și între toate domeniile de cunoaștere terii, în general.*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tiin și religie și despre cultura română actual -

L.B.: Suntem mulțumiți că atunci, în 1992, a fost și cultura română reprezentată la Vatican, cu atât mai mult cu cât Catolicismul a dat prin acel sfârșit de proces semnalul regândirii raporturilor dintre religie și tiin. Dvs. importați de mulți ani în România această dezbatere. Considerați cultura română suficient de pregătită pentru acest dialog? Promite cultura română lucruri demne, astăzi?

B.N.: *Cultura română, cum bine știți, e foarte contradictorie. Ea are multe fațete. O are pe cea a trecutului, care are un fundament istoric considerabil, dar suportând o negare a acestui trecut, în sensul unei modernizări excesive, a unei treceri foarte rapide în mondializare. Aceeași ambiguitate despre care vorbeam în cazul dialogului tiin - religie există și în cultura română, a a cum o vedeți de dincolo și de aici.*

L.B.: Dar cum e receptat, de pildă, cultura română, la Paris? Suntem receptivi, mai exact? Existăm?

B.N.: *Pot să vă spun adevărul? Nu prea suntem receptivi... Iar când sunt ocazii să fim receptivi, se întâmplă lucruri ciudate: să vin, de pildă, unele personalități și spun „Cultura română e o cultură mică, minoră.”*

L.B.: Doar pentru că e marginal geografic...

B.N.: *Doar pentru că nu are numărul de exemplare de cărți vândute în Occident! E mult mai mic numărul de cărți vândute în România, decât numărul de cărți vândute în America. Dar ce dacă...? Ce importanță are lucrul acesta pe planul spiritului?*

L.B.: Nu avem nici un beneficiu de pe urma faptului că în Franța am avut marile figuri ale generației '27? Astăzi, chiar, sunt nume citabile, foarte cunoscute în Franța, provenind din cultura română.

B.N.: *Avem un beneficiu enorm. Chiar eu însumi am încercat să contribuie la acest beneficiu, prin fondarea colecției "Românii din Paris", pe care am coordonat-o la Editura Oxius și în cadrul căreia am publicat zece monografii despre oameni ai culturii române de prim mână. Dar acest lucru nu este suficient! Trebuie dusă o politică coerentă. Majoritatea francezilor nici nu știu că Cioran a fost român. Majoritatea francezilor nici nu știu că Brâncuși a fost român (Brancuși, cum îl pronunță francezii)! Nu știu! De ce? Pentru că nu există o politică coerentă.*

L.B.: Dusă din interiorul României, de acasă...

B.N.: *Dusă de acasă! Acesta e lucrul pentru care eu mă lupt cât pot (și aici, pe planul utopic al acțiunii). Găsesc interlocutori, găsesc oameni care înțeleg foarte bine lucrurile acestea. Dar trebuie mijloace instituționale necesare. Nu înseamnă că doar Statul trebuie să facă aceste lucruri, bineînțeles că nu am viziunea aceasta birocratică și administrativă. Dar Statul are mijloacele cele mai importante!*

L.B.: Dar e capabilă cultura română actuală să provoace Europa la un dialog consistent și solid?

B.N.: *Bineînțeles, deoarece cultura română are talente foarte mari astăzi; nu o să dau nume, pentru a nu face clasamente, dar le știu în mîntea mea. Eu urmăresc ce se publică*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tiin și religie și despre cultura română actual -

în romane, în poezie, în filosofie. Numele sunt foarte importante, dar când sunt dizolvate într-o cultură spus «minor», care se prezintă ca fiind minor, e evident că nu vor avea niciun impact. După cum spunea un prieten al meu, care a fost ambasador al Braziliei în România, românii nu au ambiția de-a-și apăra propriile valori.

L.B.: În cazul acesta, ansele într-rii noastre într-un canon (nu neapărat occidental!) sunt mici?

B.N.: *Nu, nu sunt deloc mici, fiindcă noi întotdeauna am fost la limita Occidentului, după cum am fost și la limita Orientului. Acesta este avantajul nostru enorm: putem fi oameni ai transgresiunii frontierelor. Și nu este o întâmplare faptul că unii s-au născut în România! Cine a inventat teatrul absurdului oare?*

L.B.: Cel care a spus „Dacă eram francez, eram genial...”!

B.N.: *Păi da, și a scris cartea aceea, care era o negare a marilor valori din România, dar care s-a întors la România la sfârșitul vieții lui. Iar cartea lui Matei Călinescu, pe care a publicat-o în colecția mea de la Paris, la Oxus, despre «dubla identitate a lui Ionescu», e foarte relevantă în această problemă! De asemenea, îl invoc pe Eliade, fondatorul istoriei moderne a religiilor. Cum s-a întâmplat că vine de aici? Ștefan Lupa cu, un om al transgresiunii. Sau oameni vii: Matei Vișniec, Andrei Șerban, alții... De ce vin ei din România? Pentru că istoria noastră ne face să nu avem o mare istorie, după cum se exprima Cioran. Noi nu am cucerit alte țări, noi nu am constituit imperii: deci nu am construit marea Istorie. Astfel că a trebuit să ne întoarcem în untru: în untrul nostru. Acesta e marele secret al culturii române.*

L.B.: În eleg că avem o cultură care poate susține un discurs coerent și valid în fața Europei. Nu suntem cumva dezavantajați de faptul că nu avem o limbă de circulație?

B.N.: *Nu doar de limbă este vorba. E vorba de lucruri pe care noi nu le înțelegem. Noi nu concepem coexistența contrariilor, persistând într-o obsesie a unei logici adversative. Dau un exemplu simplu: respectul adversarului. Trebuie să-ți respectezi adversarul, ca să te poți întări în propria ta poziție. Dacă îl distrugi, te distrugi pe tine! Sigur că sunt lucruri care se învață, iar aderarea la UE este o ansă enormă. Revenind la lucrurile locale, vă spun că sunt foarte fericit să fiu profesor în cadrul unei facultăți de studii europene. Chiar dacă această facultate s-a fondat în perspectiva aderării, ea va putea juca un rol important, chiar în ceea ce vorbim: în constituirea unui pol de reprezentare a culturii și civilizației române inclusiv pe viitor, în perioada de post-aderare. Și cred că toate calitățile umane și de informație sunt prezente la Universitatea din Cluj. Inclusiv la revista dumneavoastră.*

L.B.: Vă considerați un ambasador al culturii române?

B.N.: *Nu, eu nu mă consider că nimic. Și nu vă spun asta printr-o falsă modestie. Nu am nici un fel de titluri, nu am nici un fel de reprezentare; nu mă reprezintă decât în ideile proprii, încerc să fiu onest cu mine însumi, nu am nici un fel de misiune și nici nu aș vrea să am, pentru că nu aș mai fi liber. Libertatea mea este să fiu conform propriilor mele credințe și convingeri.*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tîn i religie i despre cultura român actual -

L.B.: A i absolvit un liceu pe care, cu câ iva ani înainte Dvs., îl absolviser nume ca Nichita St nescu sau Eugen Simion. A alege cea dintâi figur a culturii române. Nichita St nescu a l sat în urma sa o oper poetic esen ial pentru literatura nostr . Mai e capabil cultura român s dea ast zi o figur ca Nichita St nescu?

B.N.: *De ce nu? Cu atât mai mult, a spune, în condi iile de ast zi; ast zi, când pariul este mult mai mare decât atunci. Pariul unei globaliz ri este mult mai mare decât pariul dintr-un sistem totalitar, care era destinat pierii în orice caz. Cred c ansele culturii române sunt ansele aducerii unei dimensiuni spirituale în Europa, care îi lipse te deocamdat acesteia. A a cum o v d eu de acolo, din Fran a, Europa este foarte puternic economic, începe s fie puternic politic; dar ce-i lipse te foarte mult este dimensiunea spiritual . Cred c bog ia nostr – a culturii române – (i sper s nu m în el, s nu fiu prea idealist ori utopic) este s aducem în Europa această dimensiune spiritual . În acest sens, când am primit un premiu la Atena, anul trecut, spuneam c ar trebui construit o ax (c tot este moda...) Atena – Bucure ti – Paris, unde polii trecutului (în sensul spiritualit ii – Atena, al moderniz rii – Parisul i al tranzi iei - Bucure tiul) s joace un rol de ax spiritual european foarte interesant . Balcanii s fie, deci, prezen i în acela i timp prin ceea ce au valoros, i nu doar altminteri. Acum Balcanii sunt dezavua i; pronun area acestui nume coincide oarecum cu o insult . Dar Balcanii au avantajul enorm al transgresiunii în muzic , în art , în spiritualitate. Cum a ap rut, oare, Anton Pann, aici, în România?*

L.B.: ... i pe care Ion Barbu, de gândirea c ruia Dvs. v-a i ocupat, îl admira atât de mult!

B.N.: *V d c suntem pe aceea i lungime de und i v mul umesc! Da, a a e, pe care Barbu, de i foarte diferit, îl aprecia. E vorba de un balcanism nu de duzin , de teighea, de mahala: e vorba de un balcanism al Sofiei i al în elegerii lumii dincolo de aparen e...*

L.B.: ...O „Grecie mai pur ”!

B.N.: *O „Grecie mai pur ”, exact! Eu cred c România poate juca rolul unei „Grecii mai pure”. Aceste cuvinte ale lui Ion Barbu au fost profetice.*

L.B.: Din cultura român , genera ia tîn r actual va trebui s duc mai departe patrimoniul spiritual pe care îl avem. Crede i c tinerii de ast zi (Dvs. i lucra i cu ei la Universitate) pot s fac ceea ce, s zicem, prin 1959, f cea la Bra ov tîn rul Nicolescu Basarab, când, la prima olimpiad interna ional de matematic , obinea aurul?

B.N.: *Cu siguran . Tinerii de ast zi sunt str luci i. Am mari contacte cu tinerii. Drept s v spun, nu tiu dac este un efect al vârstei, dar nu mai pot suporta prea mult oamenii de vârsta mea. Fac exact ca Rosetti, care era mentorul meu spiritual i care se înconjura întotdeauna de oameni mai tineri. Dar... Exist o condi ionare. Pe majoritatea tinerilor str luci i pe care i-am v zut am întâlnit-o în Occident. I-am v zut pe ace ti tineri în Fran a, de pild , unde sunt cei mai buni elevi ai colii Normale Superioare. Sunt cei mai buni în cercetare, în matematic , în fizic , în alte tîn e. Ei spun: „Nu ne mai întoarcem!”, „De ce nu v mai întoarce i? Pe vremea mea, nu ne puteam întoarce. Dar voi pute i s o face i!”. „Nu e nici un viitor acas !”, „ i cine construie te viitorul?”. A adar, tinerii de azi sunt foarte inteligen i i au condi ii înfinit mai bune decât cele pe care tinerii genera iei mele le aveau. Dar cu o condi ie: s în minte de unde vin! Altfel,*

SCARA LUI IACOB

Luigi BAMBULEA în dialog cu Basarab NICOLESCU
- despre dialogul dintre tinerii și religie și despre cultura română actuală -

*Îți vor nega propria lor valoare. Merg chiar mai departe: pe plan profesional, vor reuși; dar pe plan personal, de viață individuală, nu vor fi ei înșiși. În cartea pe care am scris-o împreună cu Michel Camus, tradusă la Curtea Veche, este vorba de **Rădăcinile libertății**, vorbesc despre un copac care în exil trebuie să-și întoarcă rădăcinile spre cer. Așa am supraviețuit. Am supraviețuit dincolo pentru că mi-am întors rădăcinile spre cer. Dar acum se poate altfel. Cu mijloacele actuale de transport, cu posibilitățile de circulație și de uniformizare a diplomelor și a titlurilor, Europa e un sat mic: poți pleca dincolo, poți locui în Occident, te poți întoarce, poți merge iar în lume. Dar să nu te mai întorci niciodată în România cred că e un lucru foarte grav, acum, în condiții de libertate.*

L.B.: Care ar fi, deci, mesajul Dvs., sau cuvintele pe care orice generație tânără, de oricând, ar trebui să le rețină de la Basarab Nicolescu?

B.N.: *Gândește-te întotdeauna care este sursa rădăcinilor dumneavoastră, de unde vin, care sunt. Care este pasiunea dumneavoastră reală? Aceasta ar fi întrebarea mea: care este pasiunea?*